

شورای عالی حوزه‌های علمیه قم
مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خاوران
مدرسه علمیه الزهرا (س) میان‌دوآب

عنوان:

الگوی مدیریت جهادی در قرآن و حدیث با تأکید بر نقش جوانان

پژوهشگر:

راضیه فخیم

چکیده

مدیریت جهادی الهام گرفته از ایمان اسلامی و اعتقاد به اصل «ما می‌توانیم» که امام بزرگوار به همه‌ی ما آموخت و ایران را به عزّت و پیشرفت در همه‌ی عرصه‌ها رسانید. مدیریت جهادی برخاسته از فرهنگ جهادی، و حاکی از مدیریت بر مبنای ارزش‌های اسلامی است. تبیین مفهوم، شاخصه‌ها و مولفه‌های مدیریت جهادی منوط به تحقیق و تدبر در قرآن کریم و احادیث است. مدیریت یکی از عرصه‌های مهم و قابل توجه در سبک زندگی اسلامی است، نقش جوانان در مدیریت جهادی به عنوان یکی از سبک‌های مدیریتی برآمده از انقلاب اسلامی، توانسته است طی سالهای گذشته موانع بسیاری را از پیش روی کشور بردارد و دستاوردهای فراوانی را در بخش‌های مختلف کشور به‌همراه داشته باشد، به‌طوری‌که از این سبک مدیریتی به عنوان سبکی که می‌تواند آرمان‌های انقلاب اسلامی را در افق گام دوم انقلاب محقق سازد، یاد می‌شود.

هدف این پژوهش بررسی الگوی مدیریت جهادی در قرآن و حدیث با تأکید بر نقش جوانان بود. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد مدیریت وقتی با جهاد همراه می‌شود مفهوم و شاخص‌هایی را در بر می‌گیرد که تبیین صحیح آنها منوط به تحلیل محتوای قرآن کریم در این موضوع است، پرداختن به موضوع جهاد از منظر مدیریتی در ارائه الگویی به انسان در مواجهه با درگیری‌های فکری و رفتاری فردی راه گشاست و از آنجا که شاخصه‌های قرآنی در راستای مدیریت جهادی در قرآن فراوان است. مدیر جهادی، شاخصه‌های قرآنی را نقشه‌ی راه خود قرار می‌دهد.

کلمات کلیدی: مدیریت جهادی، نقش جوانان، قرآن، احادیث.

مقدمه

در آموزه‌های اسلامی تصریح شده که مسند مدیریت، امانتی الهی است که به مدیر سپرده شده است و او باید از این امانت الهی به شدت مراقبت کند. موالی متقیان علی (علیه‌السلام) درباره این امانت الهی می‌فرمایند:^۱

«مدیریت و حکمرانی برای تو طعمه نیست؛ بلکه امانتی بر گردن تو است و کسی که از تو بالاتر است از تو خواسته تا نگهبان آن باشی. وظیفه نداری که در کار مردم به میل و خواسته شخصی خود عمل کنی، یا بدون مالک معتبر و فرمان قانونی، به کار بزرگی دست بزنی. اموالی که در دست توست از آن خداوند می‌باشد و تو خزانه دار هستی تا آن را به من بسپاری. امیدوارم که برای تو بدترین فرمانرواها نباشم» (نهج‌البلاغه، نامه ۵).

رهبر انقلاب اسلامی بارها به اتخاذ الگوی مطلوب مدیریتی از سوی مسئولان نظام تأکید و مدیریت جهادی را راه‌کار حل مسائل جامعه مطرح کرده‌اند به‌گونه‌ای که ایشان در جلسه تبیین سیاست‌های اقتصاد مقاومتی فرمودند: «الگوی مدیریت مسئولان باید علمی با برنامه و مجاهدانه باشد تا بتواند ضمن عبور از موانع، موانع کوچک را بزرگ نبینند؛ آرمان‌ها را فراموش نکرده و با شوق به کارها بپردازند؛ آگاه و مسلط نسبت به شرایط منطقه قرار گیرند؛ چرا که مخالفان انقلاب اسلامی ایران سعی در هجمه به دستاوردهای انقلاب به‌ویژه در حوزه‌های فرهنگی و اعتقادی دارند (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۱۲/۲۰).^۲

مدیریت جهادی به‌عنوان یک الگو و مدل مطلوب و سازگار با الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت تاکنون بارها از سوی مقام معظم رهبری مطرح شده است، زیرا مدیریت جهادی هم ویژگی‌های اثباتی و ایجابی دارد و هم می‌توان برای آن مرزهای معین و مشخصی با الگوهای متعارف و رایج مدیریتی در جهان قائل شد و نکته دیگر توجه به مزیت مطلق الگوی مدیریت جهادی که از یک‌سو مبتنی و متکی بر علم، تجربه، مهارت و تخصص است و از سوی دیگر مستظهر به توکل و اعتماد به خداوند متعال و با نیت قرب الی‌الله پیش می‌رود.

^۱ نهج‌البلاغه، نامه ۵.

^۲ خامنه‌ای، بیانیه گام دوم انقلاب.

تجربه کشور نشان می‌دهد که مدیریت فعالیت‌ها در عرصه‌هایی که نگاه جهادی با تحقق آرمان‌های انقلاب اسلامی مثل خدمت به مستضعفین حاکم بوده است، بسیار اثربخش و کارا تر از سایر عرصه‌ها است؛ از همین رو تمایل انتزاع و الگوسازی از این روش، در سالیان اخیر که کشور در راستای پیشرفت و عدالت حرکت می‌کند، به دغدغه‌ای جدی برای صاحب نظران تبدیل شده است.^۱ (علی شیری و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۹۰).

مفهوم «مدیریت جهادی» در قالب یک الگوی بومی مدیریتی متعلق به انقلاب اسلامی و برآمده از تجارب این انقلاب، آن هنگام می‌تواند از چارچوب یک اصطلاح مفهومی فراتر رفته و جنبه عینی و انضمامی به‌خود بگیرد که مبانی، زمینه‌ها و مؤلفه‌های آن از زوایای گوناگون مورد بحث و دقت قرار گرفته باشد. تلاش در جهت تبیین صحیح و اصولی این الگو که لازمه عملیاتی شدن آن است را می‌توان از جمله وظایف همه نخبگان، کارشناسان و رسانه‌ها در شرایط کنونی دانست. مطمئناً این فرایند تبیین و تفسیر نیز تنها هنگامی از صحت و اعتبار برخوردار است که در چارچوب منظومه و گفتمان فکری رهبر معظم انقلاب اسلامی، به‌عنوان واضع این مفهوم، صورت پذیرد.

در جامعه‌ای که به دنبال تحقق حیات طیبه اسلامی است و هدف نهایی خود را عینیت بخشیدن به آرمان‌ها و ارزش‌های اسلامی قرار داده است، مطمئناً فرهنگ و راهنمای حرکت نمی‌تواند چیزی جز روحیه و فرهنگ جهادی باشد. فرهنگ جهادی همان گونه که مولای متقیان می‌فرماید، مایه عزت اسلام و مسلمین است:

«فَرَضَ اللَّهُ... الْجِهَادَ عِزًّا لِلْإِسْلَامِ؟ خَدَاوَنَد... جِهَاد رَا بَرَايَ عِزَّتْ وَ سِرْبَلَنَدِي اِسْلَام وَاجِبَ فَرَمُود.»

آن چه به عنوان مدیریت جهادی در تجربه جهادگران کشور شناخته می‌شود، معمولاً برگرفته از این مبدأ است که با منابع و ساز و کارهای موجود نمی‌توان بسیاری از آرمان‌ها را محقق کرد؛ از این رو، مدیریت جهادی متکفل ساختارشکنی و ایجاد ساز و کارهای نوینی است که امکان تحقق بیش از پیش اهداف را امکان‌پذیر می‌سازد. این امر، زمینه ساز در کنار هم قرار گرفتن پدیده‌هایی است که در نگاه اول با هم قابل جمع شدن نیستند. آن چه ریشه و زیربنای مدیریت جهادی را شکل می‌دهد، وجود تعارض بین داشته‌ها و خواسته‌ها است. خواسته‌هایی که الزاماً آرمان‌گرایانه هستند و داشته‌هایی که انسان را به سمت واقع‌گرایی سوق می‌دهند. مدیریت جهادی آمیخته‌ای از آرمان‌گرایی واقع‌گرایانه است.^۲ (علی شیری و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۹۵)

^۱ علی شیری و همکاران، اصول حاکم بر مدیریت جهادی، ص ۹۰.

^۲ آمدی، ابوالفتح. عُرِّ الْجَکَم وَ دُرَّرَ الْکَلِم.

^۳ علی شیری و همکاران، اصول حاکم بر مدیریت جهادی، ص ۹۵.

مدیریت جهادی یعنی، علم و هنر رهبری و کنترل فعالیت‌های دسته جمعی، مبتنی بر مبارزه نه صرفاً در عرصه نظامی بلکه در تمامی عرصه‌های علمی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی... جهت نیل به اهداف راهبردی و کلان یک سامانه و رفع موانعی که در رسیدن به آن وجود دارد. مدیریت جهادی مبتنی بر فرمول‌ها و قوانین مطرح در دانش مدیریت و نظام ارزشی اسلام است. به عبارتی دانش و هنر به‌کارگیری منابع انسانی برای دستیابی به اهداف سازمان به شیوه مطلوب، مبتنی بر نظام ارزشی اسلام^۱ (حسین‌پور و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۱۱۲).

مفهوم مدیریت جهادی دارای عقبه نظری و عملی گران‌قدری است به‌طوری که مدیریت‌های معصومین علیهم‌السلام در صدر تاریخ اسلام تا دوران دفاع مقدس در تاریخ معاصر می‌توانند مصداقی برای آن باشند. مدیریت جهادی، از شروط لازم جهت تحقق اهداف و رسالت‌های انقلاب اسلامی در عرصه اجتماعی می‌باشد^۲ (اسحاقی، ۱۳۹۳، ص ۹۳).

مفهوم مدیریت جهادی، مفهومی جامع است که دربرگیرنده‌ی مبانی و اصول اولیه و اساسی مدیریت در مکتب اسلام است و مسیر و روند حرکت مدیران در جامعه اسلامی را مشخص کرده و می‌تواند راهگشای مشکلات جامعه در دهه پیشرفت و عدالت و در راستای تحقق چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران باشد. فرهنگ‌سازی و تبدیل مدیریت جهادی به گفتمان جامعه در سطوح مختلف مدیریتی و اجرایی می‌تواند نقش به‌سزایی در حل مشکلات کشور داشته باشید، ضمن این‌که خطوط راهنمای کلیدی برای سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیران کلان کشور خواهد بود^۳ (قهرمانی‌نژادشایق و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۱ - ۲).

اساس مدیریت جهادی بر تأکید بر معنویت و ارزش‌های اخلاقی، اسلامی و انسانی بنا شده؛ درحالی که در نظام‌های مدیریتی دیگر، اخلاق به‌عنوان وسیله، مطرح بوده و تا زمانی کاربرد دارد که در راستای اهداف آن نظام مدیریتی بوده باشد. مدیریت جهادی بر خلاف شیوه‌های مدیریتی دیگر، فرهنگی خاص و سبکی از زندگی است که دین محوری، ولایت‌مداری، ایثار، مردم‌گرایی، خودباوری، تکلیف‌مداری و... از جمله ثمرات عینی آن در جامعه می‌باشد. مدیر جهادگر در مرتبه نخست بر جنبه‌های انسانی سازمان توجه داشته و نظام مدیریتی خود را برای تعالی انسان‌ها پایه‌ریزی می‌کند.

^۱ حسین‌پور و همکاران، رابطه مدیریت جهادی و استراتژی‌های اقتصاد مقاومتی. ص ۱۱۲.

^۲ اسحاقی، مؤلفه‌های مدیریت جهادی. ص ۹۳.

^۳ قهرمانی‌نژادشایق و همکاران، بررسی تأثیر مدیریت جهادی بر امنیت اقتصادی جمهوری اسلامی ایران. ص ۱-۲.

موسی علیه السلام به خداوند متعال عرضه داشت: حال که چنین مأموریت بزرگی بمن عطا فرمودی! پروردگارا وسعت صدر و گشایش قلب و سرعت فهم و سهولت امر بمن عنایت فرما؛ تا بتوانم با مشکلات و ناملاتماتی که در این مقصد مواجه میشوم؛ سازگار شوم و حلّ و هموار نمایم و در شدائد صبور و بردبار باشم و گره از زبان من بگشای تا سهولت بتوانم با فرعون و فرعونیان سخن بگویم و آنها سخن مرا بفهمند و بپذیرند.

سخن، وسیله ای است که مدیر را با افراد تحت مدیریت مرتبط می کند و اهداف مدیریت را منتقل می سازد و راه رسیدن به آن را مشخص می نماید و دیگران را به تلاش برای تحقق اهداف مدیریت وادار می کند. هر قدر مدیر بتواند از این وسیله بهتر استفاده کند، در اعمال مدیریت موفق تر خواهد بود. نفوذ کلام و توانایی در گفتار و رسایی سخن از جاذبه هایی است که مدیر می تواند دیگران را برای رسیدن به اهداف همراه کند. در همین خصوص رسول گرامی اسلام می فرماید: برخی از بیان ها آنقدر شیرین و جذاب است که گویی جادو است و شنونده را سحر می کند.

قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأْبًا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرَوْهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِّمَّا تَأْكُلُونَ^۱ (یوسف، ۴۷)

با دقت در مفاد آیه می توان چنین برداشت کرد که حضرت یوسف علیه السلام به خوبی مشکلات آینده را پیش بینی کرد و برنامه ی اقتصادی جامع و بلند مدتی را برای پانزده سال کشور مصر طراحی نمود و بدین وسیله، کشور از بحران بزرگ اقتصادی و خطر قحطی و خشک سالی نجات یافت. طرح ها باید قابلیت عملی شدن داشته باشد. بهترین راه ذخیره سازی گندم بدون سیلو و انبار، واگذار کردن گندم در خوشه اش بود تا دچار فساد زودرس نشود. در برنامه ریزی جامعی که حضرت یوسف علیه السلام انجام داد به منابع و امکانات موجود، توجه کافی نمود و برنامه را بر مبنای آنها طراحی کرد و به همین دلیل در رسیدن به اهدافش موفق شد. بنابراین مدیرجهادی زمانی موفق خواهد شد که متناسب با امکانات و منابع و توانمندیهای سازمان قدم بردارد و با برنامه ریزی دقیق و منسجم، اوضاع و شرایط خصوصا بحرانی را مدیریت کند.

وَ احْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي * يَفْقَهُوا قَوْلِي. طه/۲۸-۲۷

مدیریت جهادی در روایات

^۱ یوسف، ۴۷.

در روایات نیز تصریح شده که یک نوع جهاد، جهادی است که مدیر در مقام اداره انجام می دهد. در بخشی از وصیت امیرالمؤمنین علی «ع» به فرزند خود امام حسن «ع» این گونه آمده است:

«اللَّهُ فِي الْجِهَادِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ، فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ رَجُلَانِ: إِمَامٌ هُدًى، وَ مُطِيعٌ لَهُ مُقْتَدٍ بِهُدَاهُ»^۱

خدا را در نظر بگیرید. خدا را در نظر بگیرید. در بحث جهاد در راه خدا با اموال و جانهایتان، چرا که دو شخص در راه خدا مجاهده می کنند. امام هدایتگر و تبعیت کننده ای که به هدایت او اقتدا کرده است.

بنابراین با توجه به آیات و روایات می توان گفت که اطلاق جهاد بر مدیریت یک اطلاق پذیرفته شده از منظر قرآن و سنت است و ترکیب «مدیریت جهادی» اگرچه در تعبیر دینی به کار نرفته است، اما حقیقت آن از منظر دین پذیرفته شده است.

امام علی (ع) می فرماید: وَ لَكِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ يَبْتَلِي خَلْقَهُ بَعْضُ مَا يَجْهَلُونَ أَصْلَهُ تَمْيِيزاً بِالِاخْتِبَارِ لَهُمْ وَ نَفِيّاً لِلِاسْتِكْبَارِ عَنْهُمْ وَ إِبْعَاداً لِلْخُلَئَاءِ مِنْهُمْ^۲... لیکن خدای سبحان آفریدگان خود را به پاره ای از آنچه اصل آن را نمی دانند، می آزماید تا فرمانبردار از نافرمان پدید آید و تا بزرگ منشی را از آنان بزداید و تکبر را از ایشان دور نماید.

هر مدیری باید به مهارت تسهیل مجهز باشد و راه های ساده تر در حل مشکلات را پیدا کند. اما این کار مستلزم تعقل است. مدیر باید به خود فرصت فکر کردن دهد و کوتاهترین راه را برای رسیدن به هدف انتخاب کند. این راه در قرآن «صراط مستقیم» نام دارد؛ یعنی راهی که بسیار محکم و کوتاه و مبتنی بر تعقل است. مشورت کردن با افراد خردمند، صاحب نظر و متخصص باعث می شود که فرد یا سازمان به سوی راههای مطلوب تر و صحیح تر رهنمون شود. حضرت علی علیه السلام می فرماید: با افراد عاقل و صاحب خرد مشورت کن تا از لغزش و پشیمانی ایمن گردی. در شرایط بحرانی سازمان، برای حل معضلات و مسائل از مشاوران و نخبگان باید بهره برد. یکی از راهکارهای عملی آن راه اندازی اتاق های فکر در هر سازمان است که با تدبیر مدیر قرآنی و جهادی به ثمر خواهد نشست.

^۱ آمدی، ابوالفتح. غُرَرُ الْحِکْمِ وَ دُرَرُ الْکَلِمِ.

^۲ نهج البلاغه، ترجمه امامی و آشتیانی.

دعای سوم حضرت موسی(ع) بیانگر مهارت تفهیم است: «وَ احْلُلْ عُقْدَةً مِّنْ لِّسَانِي * يَفْقَهُوا قَوْلِي»^۱ و گره از زبانم بگشای تا سخنان مرا بفهمند. حضرت موسی(ع) از خداوند می خواهد که زبان او را بگشاید تا بتواند سخن خویش را تفهیم کند. لازمه قدرت تفهیم، تسلط در سخن گفتن است. از ابزارهای مهم در مدیریت، تسلط در بیان و تحصیل این مهارت است؛ یعنی مدیر باید توان سخن گویی داشته باشد و بر ارکان کلام مسلط باشد. منظور مدیر حضرت موسی(ع) نیز همین است که بتواند با استفاده از مهارت گفتار، سخن را به زیبایی مطرح کند. دراصل تفهیم، بحث تسلط و مهارت شخصی مطرح است.

حضرت علی(ع) می فرماید: «الشَّرَفُ بِالْهَمَمِ الْعَالِيَةِ لَا بِالرِّمَمِ الْبَالِيَةِ»^۲. شرافت به همت های بلند است، نه به (تفاخر به گذشتگان) و استخوان های پوسیده آنان. بنابراین هر فرد یا جامعه ای به اندازه تلاش و همتی که از خود نشان می دهد به قله های رفیع شرافت و موفقیت، دست خواهد یافت. قطعاً کارهای بزرگ در هر جامعه ای، نتیجه همت های والا و عالی و به تعبیر مقام معظم رهبری همت جهادی افراد در جامعه خواهد بود؛ با حرکت عادی نمی شود پیش رفت؛ با حرکت عادی و احياناً خواب آلوده و بی حساسیت نمی شود کارهای بزرگ را انجام داد؛ یک همت جهادی لازم است، تحرک جهادی و مدیریت جهادی برای این کارها لازم است. حرکتی که می شود باید علمی، پر قدرت، با برنامه و هم مجاهدانه باشد.

نتیجه گیری

مدیریت وقتی با قید «جهادی» همراه می شود مفهوم و شاخص هایی را در بر می گیرد که تبیین صحیح آنها منوط به تحلیل محتوای قرآن کریم در این موضوع است، پرداختن به موضوع جهاد از منظر مدیریتی در ارائه الگویی به انسان در مواجهه با درگیری های فکری و رفتاری فردی راه گشاست و از آنجا که شاخصه های قرآنی در راستای مدیریت جهادی در قرآن فراوان است. مدیر جهادی، شاخصه های قرآنی را نقشه ی راه خود قرار می دهد. مفهوم مدیریت جهادی، مفهومی جامع است که دربرگیرنده مبانی و اصول اولیه و اساسی مدیریت در مکتب اسلام است و مسیر و روند حرکت مدیران در جامعه اسلامی را مشخص کرده و میتواند راه گشای مشکلات جامعه در دهه پیشرفت و عدالت و در راستای تحقق چشم انداز جمهوری اسلامی ایران باشد.

^۱ سوره طه، آیات ۲۷ و ۲۸.

^۲ آمدی، ابوالفتح. غُرَرُ الْحِکْمِ وَ دُرَرُ الْکَلِمِ.

مدیریت جهادی را می‌توان تدبیر عالمانه رهبر معظم انقلاب اسلامی به عنوان ترسیم کننده افق حرکتی انقلاب و نیروهای انقلابی دانست؛ الگوسازی و مفهوم سازی‌هایی که پیش از این نیز در قالب عناوینی نظیر «الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت»، «اقتصاد مقاومتی» شاهد آن بوده‌ایم. مفهوم «مدیریت جهادی» در قالب یک الگوی بومی مدیریتی متعلق به انقلاب اسلامی و برآمده از تجارب این انقلاب، آن هنگام می‌تواند از چارچوب یک اصطلاح مفهومی فراتر رفته و جنبه عینی و انضمامی به خود بگیرد که مبانی، زمینه‌ها و مولفه‌های آن از زوایای گوناگون مورد بحث و دقت قرار گرفته باشد. بنابراین مدیریت جهادی واجد خصوصیات و ویژگی‌ها و اصولی است که می‌تواند در موفقیت سازمانها نقش اساسی ایفا نماید.

با توجه به بیانیه گام دوم که توسط رهبر انقلاب اسلامی منشتر شد و مکررا بر حضور جوانان در رده های مدیریتی در نظام انقلاب اسلامی تاکید دارد، باید به روحیه متعالی و سرشار از انرژی جوانان اعتماد کرده و مسئولیت‌های مختلف به جوانان را بسپاریم که قطعا نتایج خوبی را به دنبال خواهد زد و موجب توسعه و پیشرفت کشور خواهد بود. جوانان به عنوان فرصت ارزشمند و ظرفیت امید بخش کشور هستند و هیچ اندوخته مادی با آن‌ها قابل مقایسه نیست. جوانان می‌توانند در میدان و عملی ساختن اهداف کشور حوزه‌های علم و پژوهش، معنویت و اخلاق، اقتصاد، عدالت و مبارزه با فساد، استقلال و آزادی، عزت ملی و روابط خارجی و مرزبندی با دشمن و سبک زندگی، ورود پیدا کنند. قطعا تحول عظیم در ساختار اداری کشور با مدیریت جهادی جوانان نخبه فراهم خواهد شد.

با دقت در آیات شریفه‌ی قرآن کریم و روایات می‌توان دریافت که در نظام اسلامی، مدیریت باید به کسانی واگذار شود که در اندیشه و عمل، متدین به شرع مقدس باشند. ایمان، عمل صالح و تقوا داشتن از شروط اصلی برای انتخاب مدیر است. مدیر در مدیریتش باید مزین به نیروی بصیرت همراه با علم و قدرت باشد. مدیریتی استحکام پیدا می‌کند که در برنامه ریزی های مدیریتی خود تمام توانش را برای خدمت به خلق الله بکار بگیرد و آینده نگر باشد. الگوی مدیریت جهادی نیز مطابق با همان الگوهای مدیریت اسلامی و قرآنی است که غایت خود را اثبات کارآمدی دین در اداره ی جامعه می‌داند و بر مبنای همان شاخصه های قرآنی حرکت می‌کند.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه حسین الهی قمشه‌ای، ۱۳۷۷، تهران، نشر علمی، چاپ اول.
- آمدی، ابوالفتح (۱۳۷۴). غُرَرُ الْحِکْمِ وَ دُرَرُ الْکَلِمِ. ترجمه محمد علی انصاری قمی. قم. محمد علی الانصاری القمی.
- نهج البلاغه. (۱۳۸۷). ترجمه امامی و آشتیانی، قم: انتشارات امام علی بن ابی طالب (ع).
- خامنه‌ای، علی، (۱۳۹۷)، بیانیه گام دوم انقلاب خطب به ملت ایران، دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای.
- علی‌شیری، محمدمهدی؛ تولایی، روح‌الله؛ بیدی، مجتبی (۱۳۹۵). اصول حاکم بر مدیریت جهادی: تحلیلی کیفی از تجربه مدیریت جهادی در کشور. فصلنامه چشم‌انداز مدیریت دولتی. شماره ۲۸. صص ۸۹-۱۰۹.
- حسین‌پور، داوود؛ رضائی‌منش، بهروز؛ محمدی سیاهبومی، حمیدرضا (۱۳۹۵). رابطه مدیریت جهادی و استراتژی‌های اقتصاد مقاومتی. فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، پاییز، سیل بیست و چهارم، شماره ۷۹، صص ۹۹-۱۲۲.
- اسحاقی، سیدحسین (۱۳۹۳). مؤلفه‌های مدیریت جهادی؛ صمیمانه با مدیران، قم: نشر هاجر.
- قهرمانی‌نژاد شایق، بهاء‌الدین؛ قربی، سیدمحمدجواد؛ بلباسی، میثم (۱۳۹۵). بررسی تأثیر مدیریت جهادی بر امنیت اقتصادی جمهوری اسلامی ایران، اولین کنفرانس ملی مدیریت و مهندسی پیشرفت، دی ماه ۹۵، تهران، ایران.
- سپهر، محمدحسین (۱۳۹۴). مدیریت جهادی، قم: انتشارات زمزم هدایت، چاپ اول.
- نوری، حسین، (۱۳۷۷). جهاد، ناشر: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ ۹. ص ۱۳.
- شیخ الاسلام، حسین، (۱۳۸۵). هدایة العلم به نقل از همان، ص ۱۵.
- نورمحمدی، محمدرضا، (۱۳۹۰). بررسی نظام دفاعی اسلام از منظر قرآن، ناشر: سدره المنتهی. ص ۱۸.
- حاجی ده آبادی، محمدعلی، (۱۳۹۳). مدیریت فرهنگی، ناشر: هاجر. صص ۱۷-۱۵.
- نبوی، محمدحسن، (۱۳۹۹). مدیریت اسلامی، ناشر: بوستان کتاب قم. ص ۳۲.
- نایه، مهدی، (۱۳۸۲). نگاهی به مدیریت اسلامی، ناشر: شرکت انستیتو ایز ایران. چاپ اول. صص ۳۱-۳۰.
- سازمان بسیج طلاب و روحانیون، (۱۳۹۸). دانستنی‌های فرماندهان و حوزه‌ها. ص ۲۱۰.
- پهلوسای، سلیم. (۱۳۹۸). مدیریت جهادی. انتشارات جالیز تهران. شابک: ۸-۲۰-۶۷۷۴-۶۲۲-۹۷۸.
- عسکری وزیری، علی. (۱۳۹۹). الگوی مدیریت جهادی. انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره) قم و انتشارات شهید علم یزد.
- مدیریت جهادی. (۱۳۹۶). مرکز تحقیقات بسیج دانشگاه امام صادق علیه السلام. انتشارات سدید.